

מדינת ישראל
משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
אגף א' חינוך מיוחד

ספרי לימוד וחומרי למידה בחינוך המיוחד
דגשים למעריכים ולמחברים

רקע

תלמידים עם צרכים מיוחדים, לומדים במגוון מסגרות בהתאם להחלטת ועדות מתוקף חוק (ועדת שילוב, ועדת השמה): בכיתה הרגילה (שילוב), בכיתות חינוך מיוחד בבתי ספר בחינוך הרגיל ובבתי ספר לחינוך מיוחד. בכל אחד מסוגי המסגרות לומדים תלמידים ברמות תפקוד שונות, ומאופיינים במגוון לקויות. בהתאם לכך, מתוכננים תהליכי הוראה-למידה ונבנים חומרי לימוד מותאמים, על פי מאפייני התפקוד של התלמידים לצד מאפייני הלקות. הרחבה בנוגע ללקויות בנספח למסמך זה.

השימוש בספרי לימוד בקרב תלמידים עם צרכים מיוחדים

- האגף לחינוך מיוחד רואה בתכניות הלימודים של החינוך הרגיל, נקודת מוצא מחייבת לתכנון הלימודים וההוראה עבור תלמידים עם צרכים מיוחדים כבסיס תיאורטי ורעיוני. השונות ברמת התפקוד בקרב התלמידים, מחייבת שלוש רמות של התערבות בתכנים ובחומרי לימוד ביחס לתכנית הלימודים הרגילה:
- 1. התאמות (accommodations) – שינויים בדרך בה מוצג החומר לתלמיד.
- 2. שינויים (modifications) – שינויים בתכנים ביחס לתכנית הלימודים הרגילה: הפחתה (contraction) של חלק מהחומר הנלמד או הרחבה (expansion) של החומר, המתבטא בתוספת של נושאי משנה לצורך השלמת מידע וחיבור לידע קיים.
- 3. חלופות (alternatives) – הוספה של נושא ייחודי שאינו מופיע בתוכנית הלימודים של החינוך הרגיל, אשר נדרש בשל מאפיינים ייחודיים של התלמידים.
- ככל שרמת התפקוד של התלמידים רחוקה יותר מרמת התפקוד של חבריהם בשכבת הגיל בחינוך הרגיל, כך ידרשו יותר התאמות, שינויים וחלופות.
- ככל שרמת התפקוד של התלמידים קרובה יותר לחבריהם בשכבת הגיל בחינוך הרגיל, כך מתחייבת הלימה לתכנית הלימודים הרגילה בשימוש בספרים, ומתחייבת שמירה על בסיס הידע.
- ההנחיה לשימוש בספרי לימוד מאושרים חלה גם על מסגרות החינוך המיוחד. הצוותים החינוכיים מונחים לבדוק תחילה את מידת התאמתם של הספרים ברשימת הספרים המאושרים לשכבת הגיל בחינוך הרגיל, ובהתאם לצורך לפנות לרשימה לחינוך המיוחד.
- הספרים ברשימת ספרי הלימוד לחינוך המיוחד ניתנים לרכישה במסגרת התכנית להשאלת ספרי לימוד.
- התלמידים משתמשים בספרים כספר לימוד באופן מלא או חלקי, וכן כחומר עזר נילוה. לעתים קיים צורך בהרחבה, פירוט, הפחתה או התאמה.

דגשים בתהליך ההערכה של ספר לתלמידים עם צרכים מיוחדים

הקריטריונים המשמשים להערכת ספרי לימוד לחינוך הרגיל, כפי שמופיעים באתר של [אגף ספרי לימוד](#), תקפים גם לחינוך המיוחד. בנוסף יש להתייחס לדגשים ייחודיים לתלמידים עם צרכים מיוחדים, תוך בחינת הנחיצות והמינון של כל אחד מהם:

א. דגשים כלליים

- אין לציין על גבי הספר שהוא מיועד לחינוך המיוחד, כמו כן אין לציין את שכבת הגיל לה מיועד הספר כגון: כיתה ג', ה', ט'.
- במדריך למורה חובה לציין כי הספר מיועד לחינוך המיוחד וכן את שם תכנית הלימודים ממנה נגזר הספר ואת שכבת הגיל, לה הוא מותאם.

ב. דגשים לשיקול דעת בחומרי למידה המיועדים לתלמידים

1. אופן הצגת החומר לתלמיד:

- גודל הגופן, גופן נקי (שאינו מערב דפוס וכתב ואינו עמוס בעיטורים)
- ריווח, חלוקה לפסקאות, אורך הפסקה, עומס הטקסט בעמוד
- ניקוד מסייע או מלא
- אורך משפט, מורכבות משפט
- המחשת התכנים באמצעות חומר חזותי (תצלומים ברורים, מפות, איורים וכיוב') וחומר גראפי (תבניות סיפוריות ונושאיות, תרשימי זרימה, גרפים, דיאגרמות וכיוב')
- הימנעות מעומס חזותי, רקע נקי
- שפה ידידותית למשתמש, תוך שמירה על משלב שפתי סביר ועל תקינות לשונית ותחבירית – פשוט לשוני אך לא דלות לשונית
- שפה חלופית בהתאם ללקות, מותאמת לסימנים ולסמלים המקובלים בארץ

2. נושאים ומשימות לימודיות:

- הלימה של הנושאים לתכניות לימודים ארציות (של החינוך הרגיל או החינוך המיוחד)
- רלוונטיות של הנושאים לגיל התלמידים ולעולמם (אקטואליה, חיי יומיום, תחומי עניין)
- תכנים ומשימות ללימוד חובה/בסיס, לצד תכנים ומשימות לבחירה/העשרה/אתגר
- משימות הדורשות טווח זיכרון וטווח קשב וריכוז מותאמים
- משימות ברמות חשיבה שונות ובכל ממדי ההבנה (זכירה, מיון, דרוג, השוואה, הכללה, פרשנות, הסק ועוד)
- דירוג התכנים ופירוק ליחידות קטנות, תוך שמירה על רצף רעיוני
- משימות להתנסות מעשית ולפעילות חווייתית, כולל הפנייה לסביבות למידה פנים בית ספריות וחץ בית ספריות
- משימות המשלבות שימוש בטכנולוגיות ובסביבות מקוונות (קישורים, סריקת ברקוד וכיוב')
- התייחסות לסביבה התרבותית של אוכלוסיית היעד הן בתכנים והן בעיצוב החזותי

3. כתיבה בספר הלימוד:

[חוזר המנכ"ל](#) בנושא כתיבה בספרי לימוד, מתיר כתיבה בספרים לתלמידי החינוך המיוחד בכפוף [למסמך האגף לחינוך מיוחד](#) בנושא. להלן עיקרי המסמך:

מדינת ישראל
משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
אגף א' חינוך מיוחד

- שמירה על כבוד הספר וחסכון בנייר ובמשאבים, כערכים התקפים גם לתלמידי החינוך המיוחד
 - קידום תהליכי כתיבה (שלא בתוך ספר הלימוד) – מתן הזדמנויות להתנסות בכתיבה במחברת, ככלי מסייע לרכישה ולביסוס השפה הכתובה ולשיפור: אחיזת העיפרון, קצב הכתיבה, טונוס השרירים, איכות הקו, עיצוב האותיות, ארגון במרחב הדף
 - הבחנה בין ספר לימוד לבין חומר למידה - הימנעות ככל האפשר מכתביה בספר הלימוד, היתר כתיבה בחוברות עבודה
 - הנפקת חוברות עבודה נפרדות, המבוססות על ספר הלימוד ונלוות אליו, (הנפקה פשוטה וזולה, חוברות דקות בשחור-לבן). העלאת החוברות לאינטרנט לצורך הדפסה ושימוש
- ג. דגשים ייחודיים לתחומי דעת (בנוסף לדגשים שצוינו לעיל ולדגשי תחום הדעת בחינוך הרגיל):

1. שפה

- מידע ותרגול בהקשר להקניית מיומנויות שפה ולשון יוצגו תוך חיבור לתכנים מסוגות שונות ולנושאים מתוך תחומי הדעת.
- הספרים יכילו מידע ומשימות לימודיות לקידום השפה הדבורה ולקידום השפה הכתובה.
- הקניית קריאה כתיבה – יש להשתמש במגוון ספרים מאושרים להקניית הקריאה בשיטות השונות, על מנת להעשיר את ההזדמנויות ללמידה ולתרגול חוזר.

2. מתמטיקה

- הקפדה על דרוג שלבי ההוראה: ייצוג מוחשי, ייצוג גרפי וייצוג סמלי תוך קישור בין הייצוגים.
- חשיפה לאסטרטגיות פתרון שונות והדגמתן בייצוגים השונים.
- הסברים המעודדים פיתוח חשיבה והצמחת ידע.
- פעילויות מתוך חיי היום יום בהתאם לנושא הנלמד.
- תרגול מגוון ברמות חשיבה שונות המתייחס לנושא הנלמד מכיוונים שונים ומותאם לסגנונות הלמידה השונים.
- שילוב משימות חזרה ("נחזור ונתרגל") הרלוונטי לנושא החדש הנלמד.
- שימוש במגוון אמצעי המחשה (מובנים וסביבתיים).
- הוספת ערכת אביזרים לנושאים רלוונטיים (לדוגמא- מבנה עשרוני, שברים).
- שרטוטים בהירים ומדויקים בגיאומטריה (יחידות האורך יהיו בגדלים אמיתיים, או שישורטטו בהקטנה בקנה מידה, ויצוין לצידם שהם מוקטנים).
- אפשרות לרישום על גבי השרטוט, להשלמת טבלאות ודיאגרמות או להשלמות בצירי מספרים (רצוי בחוברת עבודה נלווית).
- הפנייה לשימוש בלוח הכפל/מחשבון.
- הדגשת של נוסחאות וכללים באמצעות בועה/מסגרת.
- במדריך למורה יוסברו דרכי ההוראה תוך קישור לתפקודים הקוגניטיביים הנדרשים לדרך ההוראה המוצגת.

נספח: פירוט הלקויות ומאפייניהן:

- לקות למידה (הפרעת למידה ספציפית) – הפרעה ניירו-התפתחותית המתאפיינת בקשיים בלמידה ובשימוש במיומנויות אקדמיות, כמו הפרעה בקריאה, כתיבה, או בחשבון. המיומנויות האקדמיות המושפעות מההפרעה נמצאות באופן ניכר ומדיד מתחת למצופה לגילו, לרמת השכלתו ולרמת המשכל של התלמיד, וגורמות להפרעה משמעותית בתפקודו.
- הפרעות התנהגות - טווח רחב של תבניות התנהגותיות חוזרות, אנטי-חברתיות, תוקפניות ומרדניות, שיש בהן הפרה של הזכויות הבסיסיות של אחרים או של נורמות וחוקים חברתיים תואמי גיל.
- הפרעות נפשיות - דפוס התנהגותי או חשיבתי שונה מהנורמה, הגורם למצוקה ו/או לפגיעה משמעותית בתפקוד.
- הפרעות על רצף האוטיזם - ASD - קשת של הפרעות ניירולוגיות-התפתחותיות, אשר מתבטאות בקשיים משמעותיים עקב לקות עקבית בתקשורת ובאינטראקציה חברתית ובדפוסי התנהגות, עניין או פעילות מצומצמים וחזרתיים.
- מוגבלות שכלית התפתחותית - מגבלות משמעותיות בתפקוד השכלי ובהתנהגות המסתגלת כפי שהן באות לידי ביטוי במיומנויות הסתגלותיות תפישיות, חברתיות ומעשיות אשר אובחנו לפני גיל 18.
- מוגבלות בשמיעה - פגיעה בהגעת הגירוי השמיעתי אל אזורי המוח המעורבים בשמיעה. הלקות עלולה לפגוע בתפקוד התלמיד בתחום התפתחות השפה, הדיבור והתקשורת, בתחום הרגשי, החברתי והאקדמי.
- לקות ראייה ועיוורון - פגם במערכת הראייה, בעין ובחלקיה ו/או בעצב הראייה, אשר לא ניתן לתיקון או לשיפור בעזרת משקפיים רגילים ו/או עדשות מגע. תלמידים אלה, ללא לקות נוספת, לומדים בחינוך הרגיל, בסיוע מורים תומכים.
- נכות פיזית - קבוצת מוגבלויות המאופיינת בקושי תנועתי המשפיע על הניידות ועל השתתפות האדם בתחומים שונים של חיו. מוגבלויות אלו שונות זו מזו במאפיינים, בגורמים ובאופן בו הן באות לידי ביטוי בתפקוד. המגבלות נגרמות בעיקר עקב שיתוק חלקי או מלא, קטיעה, פגיעה בחוט השדרה, שיתוק מוחי, ניוון שרירים, פגיעות ראש, תסמונות, מומים מולדים, מחלת לב או ריאות,

בחלק מהמקרים, נלווים ללקויות קשיים נוספים, כגון:

- קשיי קשב וריכוז - ADD - אי יכולת להתמיד בקשב לאורך זמן - הישגים נמוכים יחסית ליכולת, קשיים בתפקודים ניהוליים, קושי במילוי הוראות, קושי בסיום משימות, חוסר תשומת לב לפרטים, הסחה בשל גירויים חיצוניים. ADHD – היפראקטיביות, אימפולסיביות, סף תסכול נמוך, קושי בקבלת אי הצלחה.
- דיסלקציה - הפרעה בתהליכי ארגון, עיבוד וניתוח מידע, הקשורים בכישורי השפה ודרושים לקריאה: קושי ברכישת הקריאה ופערים בשטף ובדיוק של הקריאה ביחס לבעלי משכל וגיל דומים. הלקות השכיחה ביותר בקרב אוכלוסיית ליקויי הלמידה.
- דיסגרפיה - קושי בהפקת השפה הכתובה שקשור למיומנות המכנית של הפקת הכתיבה, המתבטא בכתב יד לא קריא, חוסר עקביות בגודל האותיות והספרות, איטיות בכתיבה, קושי בכיווניות, קושי בתכנון הכתיבה.